

2. La xarxa social cristiana

2.1. La irrupció del laïcat

A una església que tingués garantit els seus privilegis, el seu poder espiritual i temporal, no li caldria obrir-se a una societat moderna, menys rural i més urbanitzada. La situació de l'església catalana a inicis del segle XX és en part la situació d'aquests privilegis, propis de l'Antic Règim. Però a la vegada és una església que pren consciència dels límits d'aquesta reclusió en valors i àmbits segurs. L'obertura a una societat avançada, plural, sovint adversa a la religió, és per a tota l'església –no només la catalana– un repte obligat, tot i que conflictiu.

És així que el segle XX pot veure's com el resultat d'una irrupció del laïcat en la vida de l'església, irrupció volguda però també conflictiva en la mesura que posa en qüestió l'excés de la tradicional estructura jeràrquica.

El paper del laïcat és bàsic en la creació i desenvolupament dels moviments cristians de base. Formen part d'un impuls similar i paral·lel al que ve a ser una altra característica important de l'evolució de l'església al segle XX. Ens referim a la posada en marxa d'una xarxa d'inspiració cristiana en els àmbits assistencials, educatius, culturals, etc. Ambdós fenòmens són complementaris i sovint imbricats entre sí. Provenen de la ja comentada voluntat d'obrir l'església a una societat canviant, de la voluntat d'influir un cop l'autoritat legal i moral no està garantida, i també prové d'un sentit d'església lligat als orígens, l'església com a comunitat dels fidels més enllà de jerarquies. Doncs bé, aquests fenòmens són claus en la caracterització de l'església catalana del segle XX. En aquest capítol ens centrem en els moviments cristians de base, la seva evolució i diversitat d'objectius; al capítol

següent tractarem més àmpliament els aspectes de la xarxa cristiana com a proveïdora de serveis assistencials i similars.

La idea subjacent a ambdues actuacions és la idea de que les societats modernes han deixat de ser en gran part cristianes, i per tant que cal un nou apostolat, una nova evangelització. Doncs, malgrat que nominalment i formalment la majoria de la població sigui catòlica –hagi estat batejada–, ja no creu activament. Per aquest nou apostolat cal una participació activa dels creients reals, la promoció de vivències i actituds exemplars més enllà de la transmissió estricta de valors religiosos. El laic està inserit en la seva realitat social (com a obrer, estudiant, etc), la seva influència pot ser superior a la d'una veu jeràrquica, atès a més que socialment aquesta jerarquia ja no està reconeguda de principi.

Potser un dels primers exemples d'aquestes noves idees fou la fundació a la diòcesi de Barcelona de l'Associació d'Eclesiàstics el 1905 (amb la denominació oficial de "Asociación de Eclesiásticos para el Apostolado Popular"). La seva intenció explícita era "la unió dels sacerdots que, a exemple de Crist, se sentin moguts per l'Esperit del Senyor a evangelitzar els pobres i dedicar-se a l'apostolat popular sota totes les formes que requereixin les presents circumstàncies socials" (Massot, *L'Església catalana al segle XX*, p.27). Tot i que aquí encara el protagonisme és dels eclesiàstics, ja s'hi veu un nou esperit que implica als laics.

Una altra de les primers iniciatives fou la fundació el 1907 de l'Acció Social Popular per part del pare Gabriel Palau, jesuïta, amb la intenció explícita d'arribar als ambients obrers. L'experiència, però, fou efímera, car el 1916 Palau hagué de dimidir i s'hagué de transformar la seva fundació en una anomenada simplement Acció Popular. Com ha assenyalat algun crític, aquesta ja "no tenia la missió de posar-se en contacte amb els obrers, sinó de fomentar els estudis socials" (J. Civera, citat per Massot, p.109).

L'impuls més oficial als moviments de base es produeix amb la creació de l'Acció Catòlica. De fet, la idea d'una acció catòlica (en minúscules) ja provenia del segle XIX, però la seva institucionalització arrenca de l'encíclica *Ubi Arcano* (1922) del papa Pius XI. S'entén per acció catòlica "l'apostolat organitzat dels laics, que col·laboren a la missió apostòlica de la jerarquia per a l'extensió del Regne de Déu" (Massot, p.82). De tota manera, l'Acció Catòlica no assolí a Catalunya gaire protagonisme, encara que les seves bases doctrinals serviren més endavant per aixoplugar moviments com la JOC (Joventut Obrera Cristiana) o la JEC (Joventut Estudiant Catòlica). Allò que és important de destacar és el fet de donar carta de naturalesa als moviments laïcals.

Un d'ells, per exemple, fou l'Obra dels Exercicis Parroquials (OEP), fundada el 1923 pel jesuïta Francesc Vallet, però que es remunta a pocs anys abans. La idea partia de la realització d'exercicis espirituals, però amb la intenció que aquesta preparació espiritual revertís en allò que el seu fundador entenia com a recristianització. Dels exercitants es demanava, doncs, una feina apostolar, que implicava una inserció social. En aquest context, el 1927 l'OEP acull en el seu si moviments com ara la Unió Espiritual de Patrons Perseverants, la Unió Espiritual d'Obrers i Dependents del Comerç i de la Indústria, la Unió Parroquial Esportiva i els Cercles Parroquials d'Estudis Teològics. Tot i la seva orientació força conservadora (car s'interpreta la societat que l'envolta com a niu de neopaganisme, d'heretgia, d'ignorància i error), la jerarquia eclesiàstica en general encara ho era més, fins el punt de desplaçar el pare Vallet de la seva direcció. Aquest tipus de conflicte es repetirà força, sent un indicador d'una certa incapacitat per donar autonomia als moviments de base.

Altres vegades la iniciativa d'aquests moviments no prové d'eclesiàstics. És el cas per exemple dels Pomells de Joventut, fundats per Josep M. Folch i Torres el 1920. Folch i Torres era

membre de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat i sobretot director del setmanari infantil “En Patufet”, setmanari amb una notable difusió. I definia els pomells a partir d’aquests mots:

Jo voldria que en cada poble, en cada indret, en cada escola, en cada entitat, oficina, despatx o magatzem de la nostra Catalunya o d’allí on sigui que es trobin aplegats almenys cinc amics patufistes, s’hi formés un “Pomell de Joventut”, amb paraula donada, entre ells, de realitzar individualment o col·lectiva, cada setmana si més sovint no, dues bones obres: una virtuosa, altra patriòtica. (citat per Massot, p.153).

És a dir, el lema implícit dels Pomells era “Déu i Pàtria”. El moviment tingué un notable èxit, aplegant més de sis mil integrants, però la seva existència fou efimera car la Dictadura de Primo de Rivera els prohibí el 1923.

Josep Maria Batista i Roca

Historiador, etnòleg i polític (Barcelona 1895 – 1978). Fou un dels fundadors de l’Arxiu d’Etnografia i Folklore de Catalunya (1917). Residí alguns anys a Anglaterra, d’on importaria el fenomen de l’escoltisme: el 1927 fundava els Minyons de Muntanya i publicava un Manual d’excursionisme. Després de la Guerra Civil s’exilià a Anglaterra, i retornà el 1976.

Aquest moviment tenia semblances amb un altre que tindria més endavant una influència molt important. Ens referim al moviment escolta. L’escoltisme, o dit en els termes originals, els Boy-Scout, fou creat per Baden-Powell vers el

1908, en principi sense inspiració confessional. A Catalunya, la primera expressió escoltista fou la creació dels anomenats Exploradores Barceloneses el 1912, però la seva autèntica fundació es produeix el 1927 amb la creació dels Minyons de Muntanya, a iniciativa sobretot de l'historiador Josep M. Batista i Roca (1895-1978) i del sacerdot Antoni Batlle (1888-1955), qui en el si del moviment escolta creava un grup catòlic, l'Agrupament Mare de Déu de Montserrat. L'orientació catòlica fou una més, tot i que important, dins el moviment escolta fins el 1939. La seva rellevància, com veurem més endavant, es manifesta sobretot a partir dels anys 1950, quan l'escoltisme, bàsicament d'orientació catòlica, es converteix en refugi del moviment de jovent i apostolat, de formació en la doble vessant cristiana i catalana.

Antoni Batlle i Mestre

Pedagog, eclesiàstic i dirigent escolta (Sitges 1888 – Barcelona 1955). Fou ordenat sacerdot el 1912. Interessat en la pedagogia activa, fou professor de l'Escola del Mar i de l'Escola Blanquerna. Participà al moviment escolta dels Minyons de Muntanya i en fundà l'Agrupament Mare de Déu de Montserrat (1930). Després de l'exili de 1936-1939 retornà a Barcelona, i el 1943 reprengué les activitats escoltes, convertint-se en un dels seus principals dirigents.

Potser una de les expressions més renovadores dels moviments cristians de base fou la Federació de Joves Cristians, fundada el març de 1931, sota l'impuls del sacerdot Albert Bonet i Marrugat. En fou president Félix Millet i

Maristany. I fou dissolta l'any 1939 en vèncer el bàndol "nacional". Per tant, la seva vida efímera va transcorre en el context de la II República. La Federació, tot i que no entusiasta amb la República, va marcar un contrapunt a l'explícita hostilitat de la jerarquia eclesiàstica envers la República. Potser la Federació representa el primer intent per part dels militants catòlics de conviure en un estat ja no confessional, en una situació en què els privilegis de l'església han estat eliminats. L'experiència en general fou positiva, però la radicalització viscuda a partir de 1936, amb l'esclat de la Guerra Civil i les persecucions a eclesiàstics, faria molt difícil que aquests joves cristians no sentissin aversió al poder republicà. De fet, quan el moviment iniciava un gran desplaçament –el 1936, contava amb 22.000 integrants– hagué d'aturar les seves activitats.

Com en altres situacions paral·leles, els joves cristians catalanistes es trobaren entre dos focs: el foc de la radicalització i de l'anticlericalisme i el foc del nacional-catolicisme espanyol. El 1939 podien en certa manera considerar-se vencedors, però també perdedors.

Fèlix Millet i Maristany

Polític, financer i mecenes (Barcelona 1903 – 1967). Fou impulsor i president de la Federació de Joves cristians de Catalunya (creada el 1931). Durant la Guerra Civil hagué de refugiar-se a la zona "nacional". Fou secretari de la Comissió Abat Oliba (1947), i després fundador i president d'Òmnium Cultural i de l'Orfeó Català. És una de les figures més representatives en l'impuls de la cultura catalana dels anys més foscos del franquisme.

2.2. Moviments de base, dictadura i democràcia

Aquesta situació contradictòria caracteritza en general el sentiment dels catòlics catalans un cop acabada la Guerra Civil (1936-1939). Per una banda, el record de les persecucions durant la guerra fa que la victòria “nacional” sigui acollida com un alleujament; per una altra banda, el nacional-catolicisme representa un retorn reaccionari en el que el catolicisme català no se sent còmode. Per això, entre altres motius, la represa d'un catolicisme més genuïnament català i modern és un procés molt lent: s'ha de comptar amb una dècada (la de 1940) de profund silenci, trencat només per alguns apunts força marginals. A la dècada següent, però, ja hi ha una petita eclosió dels moviments cristians de base, que germinarà amb força a la dècada del 1960.

És clar que la situació a l'inici de la Dictadura és la de *tabula rasa*. Tots els moviments cristians d'abans de la guerra són prohibits o reconvertits al nou context del nacional-catolicisme. Per exemple, la pròpia Federació de Joves Cristians és dissolta, com també els moviments escoltes. Tot allò que tingui un cert aire de catalanitat és rebutjat, i també tot allò que tingui un cert grau d'autonomia de les autoritats eclesiàstiques i civils (en el nacionalcatolicisme aquestes dues instàncies són inseparables). L'enquadrament només és factible dins l'Acció Catòlica o en el Frente de Juventudes.

Però malgrat tot, ja van produint-se uns primers decantaments. Per exemple, en Pere Tarrés i Claret (1905-1950), una de les ànimes de la Federació de Joves Cristians (FJC), que havia ingressat al seminari el 1939, el 1944 és nomenat viceconsiliari diocesà dels joves d'AC de Barcelona. Tarrés, tot i ser exclòs de l'àmbit de la ciutat de Barcelona, iniciava a la comarca del Penedès una activitat que reprenia en certa manera l'esperit de la FJC. Potser per això seria apartat de l'AC diocesana el 1947 i perquè es volia un respecte estricte a l'esperit de l'AC oficial. En efecte, les bases de

l'AC, establertes el maig de 1939, la definien com a organització completament jeràrquica: l'Acció Catòlica seria una espècie d'exercit dirigit i enquadrat pels bisbes. La llavor de Tarrés, però, ja havia estat plantada.

I no només la seva, car durant la dècada de 1940 van néixer organitzacions cristianes en part autònomes de les autoritats. En són exemple la Confraria Ntra. Sra. de Montserrat de Virtèlia (que compta des dels seus inicis amb la presència de Jordi Pujol), el centre d'AC dels Lluïsos de Gràcia (que aplega a una colla de desplaçats de l'AC oficial), o també el grup de l'Orientació Catòlica i Professional del Dependent (OCDP), creat el 1946 per un grup d'antics fejecistes. De l'OCDP en naixeran els primers nuclis de la JOC (Joventut Obrera Cristiana).

Pere Tarrés i Claret

Metge i eclesiàstic (Manresa 1905 – Barcelona 1950), beatificat el 2004. Com a laic fou una de les ànimes de la Federació de Joves Cristians de Catalunya. Participà a la guerra en un cos de sanitat. En acabat, ingressà al seminari i fou ordenat sacerdot el 1942. El 1944 fou nomenat viceconsiliari diocesà dels joves d'Acció Catòlica de Barcelona, però en va ser apartat el 1947, cosa que el portà a desenvolupar la seva feina al Penedès. Abans de la seva mort prematura, fundà el Sanatori de la Mercè.

Aquest primer ressorgiment dels moviments de base també cal explicar-lo per l'especial regulació de l'associacionisme en el si de la Dictadura franquista. En efecte, cal recordar la llei

sobre associacions del 25 de gener de 1941. En el seu article primer establia que “no podrán constituirse asociaciones sin aprobación del Ministerio de Gobernación”, però afegia que “quedan exceptuadas: las asociaciones católicas que se propongan un fin exclusivamente religioso”. Aquí queda ja definit aquest estatus especial de les associacions catòliques, que no tenen una dependència directe del poder estatal; i les converteix de fet en refugi obligat de tot impuls associacionista. Un no podrà associar-se si no és sota el mantell de l'església, situació que es perllonga tot al llarg de la Dictadura.

Els primers grups de la JOC es començaran a formar a Barcelona el 1948. Però l'impuls més fort es produeix el 1953 en ser nomenat com a consiliari dels joves d'acció catòlica mossèn Joan Batlles. Aquest impuls coincideix amb una certa desorientació de l'Acció Catòlica oficial, i amb la necessitat de trencar amb el seu esperit excessivament jeràrquic. S'inaugura així l'etapa dels anomenats “moviments especialitzats”, que és l'intent d'aproximar-se a realitats socials diverses. És així que es formen els nuclis de la JURAC (Joventut Rural d'AC, que serà la futura JAC), la JUMAC (Joventut Universitària Masculina d'AC, que serà la futura JEC) i els grups parroquials urbans que formen la JIC (Joventut Independent Catòlica). Tots aquests moviments aconseguixen una certa normalitat sobretot arran del canvi d'estatuts de l'AC, promogut el 1959 i que coincideix amb el nomenament d'Enrique Tarancón al front de l'AC espanyola. Aquesta més gran flexibilitat també fou el resultat dels nous aires que el papa Joan XXIII anava escampant a tota l'església.

Aquests moviments, especialment JAC i JOC, tindran importància en la formació de joves als anys 1960. Seran joves inquiets, actius, amb un cristianisme més receptiu, amb una ferma voluntat de representar la realitat catalana. Aquests i altres nuclis d'inspiració catòlica proporciona de fet les primeres fornades de la classe política catalana un cop instituïda la democràcia.

Precisament un altre dels focus importants en aquest tasca de formació de joves que després jugarien un paper rellevant a nivell polític, entre altres, és el moviment escolta. La seva eclosió i desenvolupament al llarg dels anys 60 representa potser un dels aspectes més característics dels moviments d'inspiració cristiana, i reflecteix també una capacitat d'associacionisme de la societat catalana en moments d'indigència de la societat civil. En efecte, a l'empara de la victòria de 1939 totes les organitzacions juvenils van ser dissoltes i només tenien l'opció d'enquadrar-se en el Frente de Juventudes. A Catalunya, però, a la dècada de 1940 ja comencen els primers nuclis escoltes, que connecten d'alguna manera amb l'esperit de preguerra. Aquests nuclis, però, estaven en una situació de no legalitat, fins que el 1953 les autoritats eclesiàstiques els donin aixopluc. Així passa en constituir-se la Delegació Diocesana d'Escoltisme a Barcelona el 1953 (el mateix any a Vic, i successivament a les diverses diòcesis). Neix així oficialment el moviment escolta d'inspiració cristiana. Aquest moviment el 1959 estava integrat per tres nuclis federats: a) Minyons de Muntanya – Boy Scouts de Catalunya (integrat indistintament per agrupaments oberts i agrupaments confessionals); b) Boy Scouts de Catalunya (integrat només per agrupaments no confessionals); c) agrupaments confessionals de la Delegació Diocesana d'Escoltisme.

La importància del moviment escolta és més que quantitativa, tot i que en efecte va agrupar un bon nombre de joves catalans. La seva importància és qualitativa, car obria l'escaleta d'una formació juvenil distinta i oberta a la transmissió d'uns valors (de tolerància, d'exemplaritat cristiana però sense imposicions, de catalanitat) que trencaven amb l'exclusivitat del nacionalcatolicisme. No és d'estranyar que el ministre Solís Ruiz (i secretario general del Movimiento) el 1960 es queixés al cardenal Pla i Deniel de l'excessiva independència d'aquests moviments. La resposta

de Pla i Deniel deia ben clarament que “verá muy claro que no se puede proceder en España en 1960 como en 1940”. S’escenificava així ja una de les primeres topades entre autoritat política i jerarquia eclesiàstica. El resultat era que la jerarquia eclesiàstica seguiria apostant, encara que tímidament, per donar aixopluc als moviments de base.

No cal dir que el Concili II del Vaticà (1962-1965) va ser el context més adequat per al desenvolupament de tots aquests moviments. Catalunya va ser un dels llocs on més es va seguir el Concili i on, amb una gran eufòria, es reberen els nous aires de renovació. Tot això defineix la dècada de 1960 com una dècada d’eclosió dels moviments alternatius, explicada per aquests circumstàncies internes, però també pels canvis socials que el desenvolupament econòmic va propiciar. És la dècada de l’anomenat “desarrollismo”, caracteritzat per un seguit de canvis que no poden ser encotillats dins les velles estructures franquistes.

Però, potser una mica paradoxalment, també amb el Concili es produeix la crisi d’aquests moviments de base. És un procés de ràpid creixement, però immediatament de crisi. De fet és una crisi global de l’església, de les seves formes d’inserció en la realitat social, car el Concili representa una sotragada molt forta. Les velles conviccions ja no valen, i les noves encara són mal enteses, especialment en un context de creixent secularització, de materialisme i de “competència” d’altres ideologies. És com si l’església s’hagués proposat sortir dels seus enclavaments segurs, obrir-se a una realitat social diversa, i aleshores trobar-se desorientada o diluïda en un pluralisme que no controla. Per això també poden explicar-se les reaccions posteriors, en el sentit d’un retorn a les velles seguretats: seria una manera d’interpretar el pontificat de Joan Pau II (1978-2005).

La crisi per exemple es manifestà en el gran nombre de secularitzacions de sacerdots i religioses, en la baixada radical de noves vocacions, en la crisi de difusió del llibre religiós,

etc. Fins i tot, podem parlar d'aquells joves formats en el moviment escolta o jocista, o sigui d'inspiració cristiana, i que els abandonen per ingressar directament en moviments o partits polítics clandestins. És com si la tasca d'aixopluc de l'església s'hagués anat esgotant. Però junt a aquests símptomes de crisi, que són més profunds que no pas superficials, no pot perdre's de vista que fins el 1975 (mort de Franco) el paper dels moviments d'església segueix sent cabdal, potser cada cop més sense un paper exclusiu sinó solidari amb altres manifestacions antidictatorials. I el paper d'aixopluc seguiria sent molt important. Per exemple, el 1966 es produeix la Caputxinada: la reunió constitutiva del Sindicat democràtic d'estudiants, que es celebra als Caputxins de Sarrià de Barcelona.

Per tant, és una crisi poc aparent, perquè a la superfície s'hi veu una gran activitat, una activitat ben intensa fins ben bé la celebració de les primeres eleccions democràtiques (1977). Però, de fons, hi ha aquesta necessitat d'adaptar-se a una realitat diversa. En aquest sentit són importants les reunions de les entitats d'església, promogudes a partir de 1975. Es constituí una Trobada Permanent d'Entitats d'Església que va organitzar dues taules rodones amb títols ben significatius: "El pluralisme dels cristians dins la societat" i "El pluralisme dins l'Església". Tot i un replegament posterior de l'església als anys 70 i 80, aquest impuls tindria el seu paper: es tractava, ja en situació democràtica, de reconèixer el pluralisme cristià, ser cristià no obligaria a unes determinades opcions polítiques. El paper dels cristians, en una situació normalitzada, ja seria un altre.

Com a resum de la incidència dels moviments cristians de base podem acudir a l'estudi de Joan Costa i Riera (*Dels moviments d'església a la militància política*, 1997). Estudiant la composició del Parlament de Catalunya a les seves quatre primeres legislatures, resulta que el pes d'antics militants dels moviments d'església és força rellevant. En la primera

legislatura, 31 dels 135 diputats (23%) són d'aquest origen; a la segona legislatura ho són 53 (39%); a la tercera, 59 (43%), i a la quarta, 45 (33%). I de manera similar, als ajuntaments democràtics aquesta presència és de l'ordre del 30%. I cal dir que aquesta presència és més o menys dispersa entre les diferents opcions polítiques, tant a la dreta com a l'esquerra.

Amb aquesta dada queda clar el paper actiu d'aquests moviments d'església, però alhora el seu paper en part substitutiu en unes circumstàncies excepcionals.